

Вітчизняний освітній досвід і сучасна допрофесійна підготовка старшокласників

! **Наталія МУРАНОВА.**

директор Інституту довузівської підготовки Національного авіаційного університету (м. Київ)

Динаміка формування в Україні нових соціально-економічних умов, а відповідно потреба у формуванні нового типу особистості, орієнтованої на вільний вибір власного життєтворення, на досягнення професійного успіху як запоруки громадянського визнання, матеріального добробуту, гармонії душевних устремлінь із загальними суспільними процесами поставили перед сучасною освітою потребу нової парадигми, основи і перспективи якої успішно творяться як фундаментальними розробками в галузі педагогіки і психології, так і більш дискретними дослідженнями окремих проблем цього складного комплексу та практикою конкретного їх втілення.

До проблем, які виникли порівняно недавно, належить організація довузівської підготовки, яка постала в цілому на ґрунті гострої потреби професійної орієнтації, однак включає в себе більш ширший комплекс теоретичних психолого-педагогічних понять і методичних інновацій. Не можна стверджувати, що теорія і практика професійної орієнтації вичерпала себе, хоча давна перебуває в центрі уваги освітніх ініціатив. Однак є очевидним, що між теоретичними досягненнями і практикою їх втілення відчутна диспропорція, наявний нижчий коефіцієнт результативності, ніж цього слід би чекати від масиву теоретичних наукових пропозицій.

Не вдаючись до аналізу причин такого явища, назвемо головні переваги довузівської підготовки. Вона дозволяє, використовуючи досягнення теорії і практики профорієнтації, надати їм чітких форм у єдиному комплексі, який передбачає не тільки свідому підготовку до здобуття професії у ВНЗ, але й установку на неперервне професійне вдосконалення впродовж усього життя. Це досягається цілеспрямованою психологічною роботою з формування кожного конкретного індивідуума в межах певних організаційних форм. При цьому довузівська підготовка розглядається в дискурсі парадигми «людина культури», а не «людина освіти», тобто тяжіє до загальнолюдської гуманістичної тенденції, готує учнів до участі в загальнолюдській спільноті. Передбачається при цьому, що професіоналізм є у системі загальнолюдських цінностей одною з головних ознак культури особистості.

Саме тому проблемі допрофесійної підготовки, різним її аспектам, а саме профорієнтаційній роботі з старшокласниками, присвячені дослідження багатьох вчених. В основному увага приділяється питанням формування готовності старшокласників до професійного самовизначення та свідомого вибору майбутньої професії (О.В. Микола [3], Л.І. Григорчук [4], І.В. Жерноклеєв [5], С.О. Кубіцький [7], Л.Б. Куліненко [8], В.В. Мачуський [10], О.Ю. Пашенко [11], Т.В. Станов-

ська [13], Я.В. Цехмістр [15] та ін.).

Ряд дослідників працюють і над проблемою допрофесійної підготовки старшокласників, однак вивчаються лише окремі аспекти. Так, допрофесійна підготовка старшокласників розглядається як форма політехнічної підготовки, і пропонується вирішення через удосконалення змісту навчально-трудої діяльності учнів, що позитивно впливає на засвоєння необхідних знань та умінь. Інші дослідники, вважаючи готовність до професійного самовизначення інтегральною якістю особистості, наголошують на необхідності формувати такі П складові, як потреба, інтерес, ціннісні орієнтації тощо [1, 12].

Проблеми формування готовності до конкретних видів професійної діяльності досліджуються у роботах Н.Ю. Матяш [9], В.В. Мачуського [10], Н.М. Терещенко [14], Я.В. Цехмістера [15] та ін.

Отже, проблема допрофесійної підготовки в сучасній освіті не нова. У теорії і практиці загальної середньої та професійної освіти накопичено значний обсяг знань з питань допрофесійної підготовки старшокласників, що є складовою більш загальної багатоаспектної проблеми – неперервності в освіті.

Вчені розглядають допрофесійну підготовку в структурі профорієнтаційної роботи, звужуючи дану проблему. Проте для вирішення потрібен системний підхід, який потребує аналізу різноманітних чинників, які впливають на процес допрофесіоналізації, з урахуванням існуючих теоретичних підходів П розв'язання: принципів допрофесійної підготовки, структурних компонентів, етапів допрофесійної підготовки старшокласників, які діють у системі профільний «середній навчальний заклад – вищий навчальний заклад».

При вирішенні цього завдання необхідно враховувати вітчизняний теоретичний та практичний досвід. Поруч із негативними явищами в освіті, породженими суспільними деструкціями, є чимало позитивних здобутків, які збагачують сучасну теорію і практику, а принаймні, запобігають зайвій траті ча

су на відкриття вже відомого.

Мета дослідження – проаналізувати проблему допрофесійної підготовки старшокласників у ретроспективі теорії і практики. Це питання майже не висвітлене, позитивний досвід не використовується належним чином як у методології, так і в теорії педагогіки та психології. У цьому актуальність поставленої в даному дослідженні мети, цим визначені П завдання – ретроспективно означити позитивне в постановці й розв'язанні проблеми допрофесійної підготовки, розглянути можливості екстраполяції вітчизняного досвіду в сучасну теорію і практику допрофесійної підготовки.

Термін «допрофесійна підготовка» з'явився порівняно недавно, у середині 60-х років минулого століття, у зв'язку з рекомендаціями ЮНЕСКО та Міжнародної конференції праці з професійно-технічної освіти і підготовки (1965 р.), згідно з якими рівень трудового навчання у загальноосвітніх школах визначений як передпрофесійний. До цього часу сам термін, рівень та функції допрофесійної підготовки не мали однозначного підходу до їх визначення. Стратегія допрофесійної підготовки нині визначається політичними та соціально-економічними процесами, які впливають на формування потреб у галузевих професійних кадрах різного рівня підготовки (В.Г. Кремень, К.К. Платонов та ін.).

Аналіз численних джерел дозволяє дійти висновку, що теоретичний розвиток цієї проблеми та способи П практичного вирішення в минулому були зумовлені методологічними засадами та соціокультурними й економічними перетвореннями, які відбувалися у колишньому СРСР, починаючи з 1918 року. Значною мірою вони враховані, розвинуті та вдосконалені сучасною педагогічною наукою (І.А. Зязюн, В.М. Мадзігон, Н.Г. Ничкало, Т.В. Становська, Б.О. Федоришин, Я.В. Цехмістр та ін.).

Оскільки Україна входила до складу СРСР, законодавча, методологічна база, теоретичний науково-педагогічний простір були єдиними і містили багато прогресивного. До сучасних негативів у освіті призвели деструктивні процеси, які відбувалися в суспільстві. Тому аналіз розвитку проблеми допрофесійної підготовки, основних тенденцій, динаміки змісту і форм допоможе вирішити основні П сучасні завдання з більшою об'єктивністю і науковою обґрунтованістю.

В основу періодизації розвитку проблеми допрофесійної підготовки вченими покладено етапи політичного, соціально-економічного і культурного поступу країни (П.Р. Атутов, М.М. Пістрак, І.Т. Огородников, О.І. Руднева та ін.). Визначено чотири історичні періоди розвитку проблеми допрофесійної підготовки старшокласників.

Перший період охоплює 18-30-ті роки 20 століття. У 1918 році Наркомосом України було прийнято «Поло

ження про єдину трудову школу УРСР». Згідно з цим документом у старших класах середньої школи визначалися три профільні напрями, за якими мала здійснюватися підготовка учнів: природничо-математичний, технічний та гуманітарний. Ця прогресивна в цілому ідея залишилася нереалізованою.

У 1919 році виникли і почали функціонувати робітничі факультети (робфаки) як форма підготовки робітничої інтелігенції, яка постанала на вістрі кадрово-економічної кризи держави [6]. Її можна було подолати шляхом швидкої підготовки фахівців для народного господарства. Робітничі факультети виконували функцію старшої ланки загальноосвітньої школи, їх завданням була підготовка молоді до навчання у вищих навчальних закладах. Зміст навчання становили предмети, які вивчалися більш поглиблено у ВНЗ.

У 20-х роках минулого століття в Україні функціонували професійні школи різних типів: сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, індустріально-технічні, будівельні, транспортні, ремісничо-промислові, мистецькі. У них здійснювала підготовку до майбутньої трудової діяльності молодь протягом трьох-чотирьох років після закінчення семирічної школи.

Одночасно (1925-1930 роки) система допрофесійної підготовки реорганізувалася у середні спеціальні навчальні заклади. Відкривалися школи для дітей робітників і селян, в яких забезпечувалася виробнича підготовка кадрів для народного господарства: фабрично-заводського учнівства та школи сільської молоді.

Чотирирічні школи нового типу – фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) – мали на меті підготовку кваліфікованих робітників для промисловості й транспорту. Зміст освіти складали предмети, які відповідали загальноосвітній підготовці на рівні семирічної школи. Вивчалися і спеціальні дисципліни, покликані формувати знання, вміння і навички з конкретних професій.

Інші школи – сільської молоді (ШСМ) з трирічним терміном навчання – забезпечували загальними знаннями на рівні початкової школи. Паралельно із загальноосвітніми учні здобували спеціальні, професійно зорієнтовані знання з агрономії, техніки, організації сільського господарства. Позитивним було те, що після закінчення ШСМ випускники мали змогу продовжувати навчання в школах другого ступеня (VIII–IX кл.) або технікумах, звідки виходили кваліфікованими спеціалістами.

Соціальні замовлення першої чверті ХХ століття спонукали дослідників педагогічної науки до пошуку ефективних форм та вдосконалення змісту допрофесійної підготовки і закономерно привели до освітньої реформи 1923-1925-х років, яка була спрямована на розробку нових та вдосконалення існуючих шкільних програм і мала на меті підсилити зв'язок знань із

суспільною практикою, реаліями оточення, зорієнтувати учнів у професійному просторі. У ті роки Державна вчена рада прийняла «Комплексні програми» для ліквідації розриву між знаннями і життям. Їх сутність полягала в тому, що навчальний матеріал розподілявся не за конкретними дисциплінами, а за трьома напрямками: «природа і людина», «праця», «суспільство». У кожному наступному класі передбачалося ускладнення тем із визначених напрямів. Самі ж напрями (колонки) залишалися незмінними впродовж усього періоду навчання від початкової до старшої школи.

Отже, потреба ліквідувати формалізм у знаннях, посилити зв'язок навчання з життям, з майбутньою професійною діяльністю призвела до створення штучних, надуманих зв'язків між навчанням і явищами життя, до ускладнення навчального процесу. Предмети штучно поділялися на частини, втрачалася внутрішня логіка їх змісту. Це спричинило зниження рівня знань з дисциплін математичного, мовознавчого циклу, які мали на меті дати основи фундаментальних і загальнокультурних знань. Перша спроба міждисциплінарної інтеграції з метою допрофесійної підготовки виявилася невдалою.

У 1927 році комплексні програми були вдосконалені – введене обов'язкове предмети з мови, математики, хімії, біології тощо. Напрями навчання залишилися, але набували формальних ознак.

Пошуки нового змісту та ефективніших форм допрофесійної підготовки в системі навчання, які відповідали б суспільно-економічним потребам, тривали. 1929 року створені комплексно-проектні програми, які відрізнялися від комплексних скороченням матеріалу загальноосвітніх навчальних предметів.

Рекомендувалося використовувати «метод проектів», який мав виконувати дві функції - як форма організації допрофесійної підготовки і як метод навчання. Передбачалося скасування класно-урочної системи як застарілої і неефективної, а «метод проектів», спрямований на вирішення практичних завдань, мав забезпечити підвищення ефективності допрофесійної підготовки учнів. Вивчалися, наприклад, теми: «Допоможемо нашій фабриці (заводу) виконати план», «Навчимося розводити курей» тощо. Колективна робота учнів за «методом проектів» мала забезпечувати: набуття практичних знань, які визнавалися кориснішими, ніж теоретичні знання; отримання практичних навичок праці; формування вмінь теоретично узагальнювати отримані знання.

Досвід показав значні недоліки цього методу: безсистемність знань, їх вибірковість. Це заважало цілеспрямованому професійному формуванню особистості, порушувало головний принцип допрофесійної підготовки – наступності між загальною і професійною

освітою. Урядовими постановами [2,6] проект було спростовано, і проблема допрофесійної підготовки учнівської молоді вступила в другий період розвитку.

Отже, перший період становлення допрофесійної підготовки був зумовлений соціокультурними потребами і включав поняття: політехнічне і виробниче навчання, підготовка до навчання у вищому навчальному закладі, до практичної трудової діяльності. Характеризувався певною інноваційно-пошуковою тенденцією, наслідком якої постали нові освітні програми, активізувалися пошуки змісту, форм і методів навчання. Одночасно припинувалися значення і роль фундаментальних знань у допрофесійній підготовці учнів, існувала поверхова, декларативна, а не сутнісна інтеграція навчальних предметів, міждисциплінарний їх зв'язок.

Педагогічна наука на той час ще не мала ані сучасного рівня розвитку, ані належного статусу. Ускладнювала аналіз освітніх проблем відсутність системних досліджень, їх запровадження здійснювалося політичними рішеннями без належного наукового підґрунтя.

Аналіз цього періоду дозволяє дійти висновку, що проблема професійної освіти була актуальною. Водночас допрофесійна підготовка мала недосконалі форми та зміст, не мала визначених компонентів. Залишався неподоланим розрив між основами наук і спеціальними знаннями, зорієнтованими на певні професії.

Другий період розвитку проблеми допрофесійної підготовки охопив 40–50-ті роки ХХ ст. Назріла потреба в спеціалістах більш високої кваліфікації (кількість робітничого класу у 1940 році зросла порівняно з 1928 у 2,6 разу), спроможних розв'язувати стратегічні проблеми соціально-економічного розвитку держави на тактичному практичному рівні. Перед освітою постало завдання забезпечення наступності між загальноосвітньою школою, технікумом та вищим навчальним закладом. Відомо, що роки війни скоригували потреби суспільства, і школа знову виконувала функцію професійного закладу.

Важливого значення у цей період набули знання військово-прикладного характеру як об'єктивно зумовлене соціально-політичне замовлення. Потрібна була прискорена підготовка спеціалістів за багатьма напрямками. Так, на уроках фізики здобувались не лише наукові знання, учні ознайомилися з принципами роботи двигунів літаків, танків, підводних човнів, з радіо- та електроприладами, їх практичним використанням. У курсі хімії вивчали склад газів, їх застосування під час газової атаки, протихімічної оборони. До курсу біології входили основи медицини. Більшість старшокласників працювали на оборонних підприємствах, оволодівали навичками робітничих професій.

Післявоєнні роки вимагали високоосвічених кадрів для відбудови народного господарства. Розв'язання означеної проблеми покладалося на загальноосвітню школу з П досвідом і можливістю допрофесійної підготовки молоді. У цей період допрофесійна підготовка старшокласників розглядалась як єдине ціле, що складається з трьох компонентів: політехнічна освіта, трудова підготовка, професійна підготовка. Ці компоненти були включені до навчально-виховного процесу, в позакласну та позашкільну роботу.

Трудова та професійна підготовка старшокласників здійснювалась у шкільних майстернях, на пришкільних навчально-дослідних ділянках. Змістом трудової підготовки була суспільно корисна праця на підприємствах та в сільському господарстві. Для міських шкіл – у навчальних цехах, на підприємствах або в навчально-виробничих майстернях, здебільшого добре обладнаних.

Прогресивним було те, що політехнічна освіта впроваджувалася на основі теоретичних знань шляхом збільшення лабораторних робіт з предметів науково-природничого циклу (фізика, хімія), організації екскурсій на підприємства, створення мережі технічних гуртків, факультативів. Усе це допомагало учням краще орієнтуватися в світі професій. Політехнічна освіта готувала і до навчання у вищому навчальному закладі. Показником результативності допрофесійної підготовки у цей період була кількість учнів, які вступили до вищих навчальних закладів.

З метою посилення професіоналізації школи був прийнятий Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.). Передбачалося створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей, поєднання загальної середньої освіти з виробничою практикою. Відкривалися спеціалізовані школи: фізико-математичні, з поглибленим вивченням іноземних мов, художні, музичні та середні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, в яких на базі восьмирічної школи учні отримували середню освіту і професійну підготовку в галузях народного господарства.

Зміст освіти в цей період мав професійно зорієнтований характер і забезпечував зв'язок з життям, умовами, в яких перебувала країна.

Отже, другий період характеризувався, по-перше, конкретно-прикладним характером навчання у школі; по-друге, включенням у зміст навчання обов'язкової загальної середньої освіти і професійної підготовки з певного напрямку; по-третє, виокремленням рівнів допрофесійної підготовки, які передбачали наступність освіти і трудової підготовки: «школа – виробництво – технікум – ВНЗ».

Третій період у допрофесійній

80-ті роки минулого століття. Він формувался під впливом загальноосвітньої тенденції з П спробами вдосконалення соціалістичної системи та конкретно галузевої, визначеної Законом «Про підсилення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958 р.). Передбачалося, що за період 1959-1964 роки всі середні школи реорганізуються в середні одинадцятирічні загальноосвітні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням.

Це позначилося на тематиці науково-педагогічних досліджень: ставилися питання зв'язку навчання з виробництвом, взаємозв'язку загальної, політехнічної і професійної освіти, впливу трудової діяльності на виховання підростаючого покоління, навчання трудових професій, підготовки учнів до трудової діяльності тощо. Незважаючи на активізацію науково-педагогічних досліджень з проблеми допрофесійної підготовки учнів у середніх навчальних закладах, необхідно відзначити недостатню розробку теоретичних основ і практичного вирішення принципу наступності виробничого навчання і потреб підприємств.

На цей період припадає пік соціальних реформ і технічних революцій: польоти у космос, відкриття енергії атома, розквіт хімічної промисловості. Зростання ролі науки в житті суспільства викликає потребу відповідних освітніх реформ, зокрема вдосконалення системи «школа - ВНЗ - академічна наука». Була створена у 1963 році перша спеціалізована фізико-математична школа (ФМШ) для обдарованих дітей при Новосибірському університеті. З'явилися профільні предмети, які поглиблено вивчались й вимагали творчого розвитку особистості. Відкриття спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей практикувалося щодалі ширше. В окремих навчальних закладах почала формуватися наукова та інженерна еліта.

У 60-70-х роках ХХ ст. проблема допрофесійної підготовки вирішувалася шляхом політехнічної освіти в школі, орієнтування учнів на різні професії. Практикувалася професійна освіта в школах і професійно-орієнтаційна пропаганда через пресу, кіно, радіо, телебачення; надавалися професійні консультації, які визначали здібності підлітка; відбувався професійний відбір за здібностями; здійснювалася професійна адаптація – біологічна (звикання до умов фізичного середовища) і соціальна (входження у професію через професійне навчання і включення, а отже, у виробничий колектив).

Трудове навчання у середніх навчальних закладах набувало профорієнтаційного значення і виділялося в окремий предмет вивчення з теоретичним змістом і практичними заняттями. Проте специфіка змісту трудової підготовки підростаючого покоління

визначалась: по-перше, регіональною економічною інфраструктурою, П потребами, по-друге, місцевістю. Якщо у місті старшокласники були зорієнтовані на робітничі професії, специфічні для регіону, краю, міста, то в сільській місцевості навчальний план ІХ–Х класів з трудового навчання містив зміст, який передбачав особливості розвитку сільського господарства. Така спрямованість обмежувала професійні можливості старшокласників, програмуючи їх на певні географічно обумовлені види професій. Пояснити такий підхід можна соціально-економічними особливостями того періоду. Плановий розвиток народного господарства за п'ятирічками і семирічками зумовлював кількісну галузеву необхідність спеціалістів з різним рівнем підготовки.

Таким чином, кожний із періодів був пов'язаний з логікою діалектичного розвитку суспільних явищ, мав свої особливості, які відбивалися на структурі, формах, змісті допрофесійної підготовки.

Ретроспективний аналіз проблеми становлення допрофесійної освіти дозволяє дійти висновків, що вітчизняний досвід допрофесійної підготовки ще не набув достатньої актуалізації в умовах тотального захоплення освітніми інноваціями. Проте впровадження нового передбачає ґрунтовне знання позитивного й негативного досвіду за попередній період. Без цього неможливі ефективні технології. Це убезпечує від повтору помилок, дозволяє врахувати досягнення з актуалізації і розвитку проблеми допрофесійної підготовки.

Література

1. Атутов П.Р. Концепция политехнического образования в современных условиях // Педагогика. – 1999. – №2. – С. 17–20.
2. Бозулавский М.В. Общечеловеческие и национальные ценностные ориентации отечественной педагогики (начало XX в.) // Педагогика. – 1998 – №7. – С.82–87.
3. Викова О. В. Формування готовності до професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2001. – 21 с.
4. Григорчук Л.І. Формування готовності слухачів факультету довузівської підготовки до навчання у вищому технічному закладі освіти: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Тернопіль, 2000. – 19 с.
5. Жерноклеєв І.В. Педагогічні умови забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи на уроках трудового навчання: Автореф. дис. канд. пед. наук. – Тернопіль, 2000. – 20 с.
6. История трудового и политехнического обучения / Под ред. проф. И.Т. Огородникова. - М., 1963. - 287 с.

7. Кубіцький С.О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. – К., 2002. - 20 с.
8. Куліненко Л.Б. формування готовності старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії типу -людина – техніка- в процесі навчально- виховної роботи: Автореф. ДИС. ...канд. пед. наук. - К., 2002. – 22 с.
9. Матяш Н.Ю. Формування у старшокласників професійної спрямованості на сільськогосподарські спеціальності у взаємодії школи та вузу: Дис. канд. пед. наук: 13.00.01. – К., 1994.-189 с.
10. Мачуський В.В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах: Автореф. дис. канд. пед. наук. -К.,2001.-16с.
11. Пащенко О.Ю. Підготовка старшокласників до вибору майбутньої професії працівника міліції: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. – Тернопіль, 2000. – 18с.
12. Семиченко В.А. Психологические основы процесса профессиональной подготовки студентов в вузе. – Полтава, 1989. – 86 с.
13. Становська Т.В. Формування професійної спрямованості старшокласників на професії сфери управлінської діяльності: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2001. – 17 с.
14. Терещенко Н.М. Формування у підлітків готовності до самоосвіти в умовах модульного навчання: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2000. – 23 с.
15. Цехмістер Я.В. Допрофесійна підготовка учнів у ліцеї медичного профілю: теорія і практика. – К.: Наукова думка, 2002. – 620 с.